

פרק ח' המקורות לשיטות השירות הצבאי

שיטת השירות הצבאי, היא אחד הרכיבים העיקריים בתחום כוח-האדם בתוך המכלול השלם של בניין כוח צבאי. רכיב זה ימשיך להיות משמעותי כל עוד המלחמה תתבסס על לחימה וזו תתבסס על בני אדם. שיטת השירות הנבחרת תקבע: את מסגרת האילוצים על הכוח הצבאי מבחינת גודלו והיקפו; את ההרכב האנושי; ומכאן גם את ההתפלגות האיכותית של כוח-האדם העומד לרשות הצבא; ואת היכולת להתמקצע – כפועל יוצא של משך הזמן שכוח-האדם מופקע או נשכר לצורכי הצבא.

שיטת השירות הצבאי תשפיע ובמקרים מסוימים אף תקבע את אסטרטגיית ההפעלה של הכוח הצבאי. העמדת 1,169,000 חיילים חמושים לרשות הרפובליקה הצרפתית בספטמבר 1974¹, כתוצאה מהחלת גיוס חובה כללי, אפשרה לנפוליאון, מאוחר יותר, לנהל את מלחמות ההמונים בניסיונו לכבוש את אירופה.

בתורה, תשפיע שיטת השירות על מטרת הצבא וייעודו, לפחות באותה מידה שהיא מושפעת מהם. המיליציה השוויצרית, לדוגמה, נוסדה על חובת שירות כללית, שנבעה במאה ה-14 מרוח לחימה אנטי פיאודלית, כאשר תושבי 13 הקנטונים שאפו להשתחרר מעולם של נסיכים גרמנים ששלטו בהם. המרחק בין ימי שלום למלחמה חייבו התארגנות קצרה ללחימה ולהגנה. המיליציה השוויצרית התנהגה בהתאם לדפוסי מיליציה קלאסית עד להקמת שוויצריה כמדינה עצמאית בשנת 1474. לחימתה הייתה הגנתית, עם טקטיקה התקפית, על בסיס מרחבי ולוקאלי. שיטת השירות המיליציונית אפשרה זאת, כל עוד מטרת הכוח הצבאי וייעודו נשארו הגנה על טריטוריה מקומית.²

שיטת השירות הצבאי מורכבת משלושה רכיבים: **המטרה הצבאית של הכוח; משך הזמן המוקדש לשירות פעיל; ושיטת הגיוס.**³ מטרת הכוח הצבאי יכולה לנוע בין מגננה אסטרטגית מקומית לבין יכולות צבאיות המאפשרות מתקפה. משך הזמן המוקדש לשירות פעיל, יכול לנוע בין מספר ימים עד שבועות בשנה, כמו בשיטת

השירות של צבא מילואים, ועד לשירות ממושך של שנים, כמו בשיטת שירות של צבא קבע.

שיטות **הגיוס** האפשריות הן: שיטת גיוס החובה; גיוס התנדבותי; תמהיל או הכלאה של השניים; או תתי סוגים הנובעים מחלוקה עקרונית זו. שיטת הגיוס היא המרכיב העיקרי והדומיננטי שיקבע את שיטת השירות.

שיטות **השירות** הצבאי האפשריות הן: שיטת שירות המתבססת על גיוס חובה; שיטת שירות המתבססת על שירות התנדבותי; ותמהיל של השניים. השיטה המתבססת על גיוס חובה יכולה להיות כללית, בררנית, מיליציה, מילואים,⁴ ועבודות צבאית לסוגיה.⁵ השיטה המתבססת על גיוס התנדבותי, יכולה להיות: צבא קבע לשירות ארוך או קצר; מיליציה; מילואים; ושכירי חרב.

במציאות נמצא צבאות המורכבים מתמהיל של שיטות השירות השונות. כאשר בכל מדינה תמהיל זה מבטא את המתח הנוצר בין שלושה קטבים: החברתי-תרבותי; המשטרי-מדיני; וקוטב המגבלות והאילוצים על המדינה. תוצר המתח הזה הוא בעיקר שיטת הגיוס וההחלטה המקדמית שבין גיוס כפוי לבין גיוס התנדבותי לשירות צבאי.

בפרק זה אבחן את כל אחד משלושת הקטבים המשפיעים וקובעים את שיטת השירות, את יחסי הגומלין ביניהם, ואת הזיקות והמתח המובנה בתוכם. כל זאת, כדי לתת מענה לשאלה מהם הגורמים שיקבעו את שיטת השירות הצבאי במדינה

מסוימת? או לחלופין, כיצד אנו יכולים להסביר שבמדינה אחת נהוגה שיטת שירות אחת ובאחרת שיטת שירות שנייה, ומדוע מדינה מעדיפה שיטת שירות אחת על רעותה? ההשערה העיקרית, היא כי תמהיל שיטות השירות הוא פועל יוצא של המתח הנוצר בין הקוטב החברתי-תרבותי למשטרי-מדיני במסגרת המגבלות והאילוצים על המדינה.

התיאוריה הקיימת בנושא שיטות השירות הצבאי

חוקרים שונים הציגו סיווג משלהם לשיטות שירות צבאי. כל אחד מנקודת מבטו המחקרי. אנדרסקי סטאנסילב, סוציולוג אנגלי ממוצא פולני, מנתח ומסווג את צורת הארגון הצבאית מנקודת ייחוס חברתית. לשיטתו, הארגון הצבאי מבטא את הסדר החברתי ממנו הוא צמח. גיון קיגן, שחיבורו **תולדות הלחימה** נובע מנקודת מוצא תרבותית טוען כי: "...במלחמה יש הרבה יותר מפוליטיקה. היא ביטוי של תרבות. תכופות היא קובעת דפוסים תרבותיים, ויש חברות שבהן היא התרבות עצמה."⁶ גיון קיגן, כמו סטאנסילב, הגדיר שש צורות עיקריות של שירות צבאי. אליוט כהן מונה שמונה סוגים שונים של שירות צבאי, המקיפים, כנראה את כל שיטות השירות האפשריות בעבר ובהווה. סטיוארט כהן מסתפק בשלושה סוגים עיקריים לצרכים מעשיים ועכשוויים, שנועדו לשמש בסיס למסגרת מתודולוגית לבחינת שיטת השירות הרצויה במדינת ישראל.

אנדרסקי סטאנסילב – ארגון צבאי כביטוי לסדר חברתי

אנדרסקי, מייצג את הגישה הסוציולוגית הגורסת כי כל שיטה של ארגון צבאי מבטאת את הסדר החברתי שממנו צמחה.⁷ ניתוחו יספק את עיקר התשתית התיאורטית לשיטות השירות השונות הנובעות מהקוטב החברתי.

אנדרסקי סיווג שישה טיפוסים של שיטות אידיאליות, היכולים לשמש נקודות מוצא, שביחס אליהן ניתן להגדיר צורה מעשית של ארגון צבאי. טיפוס אידיאלי הוא סוג קוטבי שלעולם לא יתקיים במציאות ללא מזיגה של תכונות נוספות המשתייכות לסוג אחר של ארגון. אנדרסקי קבע שלושה תבחינים, שלטענתו נבחרו אך ורק בגלל משמעותם הסוציולוגית, המהווה את הבסיס לניתוח שלו. באותה מידה, ניתן היה לקבוע סיווגים אחרים, על-פי אמות מידה אחרות, כמו על בסיס טקטי או על בסיס של אמצעי לחימה. שלושת התבחינים הם: יחס ההשתתפות הצבאי – M.P.R. (Military Participation Ratio), מידת הכפיפות (Degree of Subordination) ומידת הלכידות (Degree of Cohesion).⁸

אנדרסקי טבע את המונח **M.P.R.** והגדירו כלהלן: "שיעור האוכלוסייה בה עושה הצבא שימוש."⁹ לטענתו, מיליטנטיות לעיתים מגבירה או מפחיתה את פירמידת הריבוד החברתי. השאלה הנשאלת כאן, היא האם שיתופם הפעיל של המוני העם הכרחי להצלחה במלחמה?

המונח השני, הוא **הכפיפות**, המאופיין כ"כוחות מזוינים העשויים להיות כפופים לחלוטין למפקדם [...] או להיות מורכבים מערב רב של לוחמים עצמאיים."¹⁰ הקריטריון השלישי, **לכידות**, מאופיין בכך שגוף צבאי יכול להיות מאורגן ומלוכד בקפידה ואז יפעל באופן היעיל ביותר, או שהוא עשוי להיות מורכב מאוסף של לוחמים שאינם תלויים זה בזה.

טיפוס הארגון הצבאי הוא תוצר של שילוב, הדדיות ויחסי גומלין המתקיימים בין שלושת הקטבים הללו. שילוב של שלושת הקריטריונים זה בזה יוצר שמונה סוגים שונים, שמהם שניים לא יכולים להתקיים, כפי שיפורט להלן:

* ארגון המתאפיין ביחס נמוך של שיתוף צבאי, בכפיפות נמוכה ובלכידות נמוכה כונה על ידו ארגון **ברוני**. דוגמה לכך הם ה'ברונים השודדים' – אנשי זרוע חמושים שפשטו על יישובים ודרכים ושדדו אזרחים בחלקים גדולים של גרמניה בימי הביניים.

* ארגון המאופיין ביחס גבוה של שיתוף צבאי, עם כפיפות נמוכה ולכידות גבוהה כונה **מסאי**. הדוגמה הקרובה לדגם זה הם יישובי הקוזאקים בתקופת עצמאותם.

* ארגון המאופיין ביחס גבוה של שיתוף צבאי עם כפיפות גבוהה ולכידות נמוכה, נמצא כי לא מתקבל על הדעת שייווצר לעולם. מאחר שכפיפות גבוהה בהכרח מביאה ללכידות.

* הדגם האפשרי השלישי, מאופיין ביחס של שיתוף צבאי גבוה עם כפיפות ולכידות נמוכים, כונה על-ידי אנדרסקי **טאלניים**. דוגמה לכך אפשר למצוא בחלוצי הספר הצפון-אמריקניים.

* לדגם המאופיין ביחס של שיתוף צבאי גבוה עם לכידות וכפיפות גבוהים, קרא אנדרסקי **נפרי**. דגם זה, אפיין, למשל את הצבאות האירופיים במלחמות העולם.

* הדגם המאופיין ביחס של שיתוף צבאי נמוך עם כפיפות נמוכה ולכידות גבוהה, זכה לכינוי **הומואי**. ספרטה היא הדוגמה הבולטת לסוג זה.

* הדגם המאופיין ביחס של שיתוף צבאי נמוך עם כפיפות גבוהה ולכידות גבוהה, כונה בשם **מורטאזי**. דגם זה מאפיין בדרך כלל מונרכיה אבסולוטית.

* הדגם האחרון, יחס של שיתוף נמוך עם כפיפות גבוהה ולכידות נמוכה, לא יכול להתקיים במציאות, מפני שכפיפות גבוהה מביאה בהכרח ללכידות. כלומר, אנדרסקי סיווג בעצם שישה סוגים אפשריים של ארגון צבאי. כל דגם שפורט לעיל, הוא תוצר של מינון שלושת התבחינים – מידת הימיליטנטיות של המדינה, היכולת שלה לשלוט על הצבא והיכולת של הצבא לפעול ביעילות כגוף מאורגן. במציאות יתקיימו תערובות של הסוגים שתוארו כאן, כתוצאה משילוב תכונות נוספות שישפיעו על הארגון הצבאי.

חשיבותו של אנדרסקי לעניין סוגי השירות, היא בבירור של הביטוי החברתי שעשוי להשפיע על שיטת השירות: המיליטנטיות של החברה שתדחוף לכיוון שירות חובה המוני; בעצם העובדה של התמסרות הרצון העממי בפני דרישות המדינה; ומתוך השאיפה להשתייך ולפעול בדרכים צבאיות. יכולת המדינה לשלוט בצבאה ומנגד, רצון הכוחות הצבאיים להיות נשלטים על-ידי גורם מרכזי המייצג את המדינה, תביא ותשפיע על שיטת שירות המבוססת על חובה או התנדבות. מדינה המסוגלת לכפות שירות חובה, מן הסתם יכולה גם לשלוט בכוחה הצבאי. בהמשך לרמת כפיפות גבוהה אפשר למצוא גם לכידות גבוהה, כביטוי לנורמה חברתית ולמחויבות הדדית.

ג'ון קיגן – הלחימה כביטוי תרבותי

במחקרו **תולדות הלחימה**¹¹ הגדיר קיגן שש צורות עיקריות של ארגונים צבאיים, הנובעים בעיקרם משיטת השירות: לוחמים; שכירים; עבדים; משרתי קבע; מגויסי חובה; ומיליציות.

קטגוריית **הלוחמים**, על פי קיגן – היא מובנת מאליה. גופים המשתייכים לקטגוריה זאת הם למשל, הסמוראים ביפן, האבירים באירופה, הסיקים והמוסלמים המקוריים, ומשטרי לוחמים, כמו הזולו באפריקה. משטר לוחמים מאופיין בכך שהוא מכלכל את עצמו באמצעות עושי החברה בה הוא חי או של זרים מחוץ למדינה.

קטגוריית **השכירים** – מאופיינת כמי שמוכר שירות צבאי ומקבל על כך תמורה כלשהי. תמורה זאת יכולה להתבטא כשכר, מענקי קרקע, אזרחות, יחס מועדף או שילוב של פרמטרים אלה או חלקם. שכירים מסוג זה אפשר למצוא בעיקר במדינות עשירות מעוטות אוכלוסין, המנסות לעקוף את הנטל הכבד של אחזקת צבא קבע, באמצעות קניית שירותים צבאיים על-פי הצורך והעניין.

משרתי הקבע, על-פי קיגן – הם "שכירי חרב שנהנים מאזרחות או משווה הערך שלה אבל בחרו בשירות צבאי כאמצעי קיום. במדינות של שפע עשוי שירות הקבע

הצבאי להצטיין במאפיינים של מקצוע.¹²

את **שירות החובה** רואה קיגן – סוג מסוים של מס המוצג כ'חובה אזרחית', הוא מקיף את כל מי שמסוגל להילחם. שיטה זו מתאימה בעיקר למדינות עשירות המעניקות זכויות לכולם. שיטה זו שראשיתה בצרפת, שסחפה עימה מדינות נוספות, התעלמה משתי המגרעות החמורות שלה: המיליטריזציה של החברה; והעלויות הכבדות הכרוכות בהחזקת צבא מסוג זה.

העבדות הצבאית, על גווניה השונים, הייתה מצב שכיח בשירות הצבאי. על-פי קיגן, העבדות הצבאית נולדה כתוצאה מהאיסור הדתי המוטל על בני אותה אמונה להילחם זה בזה.¹³ בהבנת העבדות הצבאית מסתתר הפרדוקס בין חירות הפרט לאחזקת נשק. עבדות בעולם המודרני משמעה שלילה מוחלטת של חירות הפרט. אחזקת נשק ותפעולו הם האמצעים לשחרור הפרט. שני אלמנטים אלה התגשמו אצל העבד הצבאי. בעולם האסלאם, למשל, שם רווח הנוהג של חיילים עבדים, הם הפכו לאלוהי צבאית.

בבסיסה של שיטת **המיליציה** טמון הרעיון שזוהי שיטת שירות חלופית לחיילים שכירים. מקורה של המיליציה הוא בערי-מדינה קדומות שבהן כתנאי לקבלת אזרחות חויבו כל הגברים החופשיים בעלי הנכסים לרכוש נשק ולהתאמן לקראת מצבי חירום עתידיים. עיקרון זה יושם במהלך ההיסטוריה במגוון יישומים שונים והוא קיים עד היום. הדוגמה הבולטת לכך, היא הצבא השוויצרי.

מיליציה מוגדרת, כהטלת חובת השירות הצבאי על כלל האזרחים הגברים הכשירים לכך. אי עמידה בחובה זו עלול להוביל לשלילת האזרחות. על-פי שיטה זו חויבו הגברים החופשיים לרכוש נשק, להתאמן ולהתייצב בשעת חירום.

גיון קיגן, תורם לדיון שלנו אודות השיטות האפשריות של השירות הצבאי את נקודת המבט התרבותית המובהקת. כאמור, זוהי גם נקודת המוצא והייחוס שלו לכלל תופעת המלחמה, כפי שהוא עצמו מעיד על כך במחקרו ובהמלצתו:

שומרי השלום ומשכני השלום בעתיד צריכים ללמוד הרבה מתרבויות צבאיות חלופיות [...] חוכמה גלומה בעקרונות האיפוק הרוחני [...] חוכמה רבה מזאת גלומה בדחיית ההנחה, שמדיניות ומלחמה מצויות על אותו רצף [...]¹⁴

אליוט א' כהן – שמונת טיפוסים השירות הצבאי

אליוט כהן בחיבורו "CITIZENS AND SOLDIERS"¹⁵ סיווג את השירות הצבאי לשמונה טיפוסים עיקריים: שירות צבאי הניתן להרחבה; שירות לצורכי אימון צבאי

כללי; מיליציה; שיטת הסגל/גיוס-חובה; התנדבותי טהור; גיוס חובה במשטרים ישנים; שירות מקצועי; שירות בררני.

שירות צבאי הניתן להרחבה (EXPANSIBLE) – מוגדר כסגל של חיילים מקצועיים שמתפקידו בימי שלום להכין שנתוני גיוס חובה או מתנדבים בכמויות ניכרות לקראת אפשרות של מלחמה. הדוגמה הבולטת לכך, היא הצבא הגרמני שלאחר מלחמת העולם הראשונה וחווה ורסאיי, בין השנים 1920 ל-1933. בחוזה ורסאיי הוגבל גודלו של הצבא הגרמני (הרייכסוואר) ל-100,000 חיילים בלבד. אלה שימשו בסיס להגדלתו האפשרית של הצבא, באמצעות שדרת מפקדים וסגלי הכשרה. דוגמה שנייה: צבא ארצות-הברית מנה 170,000 איש בשנת 1940. מרשל הסב את הצבא לכוח בן 7.2 מיליון חיילים, בכללם 2.3 מיליון בזרוע האווירית של צבא היבשה.¹⁶

אימון צבאי כללי (UNIVERSAL MILITARY TRAINING) – מוגדר כמתכונת שירות שבה כל הצעירים הכשירים לגיוס מקבלים אימון צבאי קצר בזמן לימודיהם בבית-הספר התיכון או מיד לאחר מכן.

מיליציה – מוגדרת כשיטה שבה המגויסים מתאמנים מפעם לפעם במהלך השנה וממשיכים בעיסוקים האזרחיים שלהם. אנשי המיליציה יגויסו לשירות פעיל רק בעת מלחמה או פלישה למולדתם. הדוגמאות לכך, הם המשמר הלאומי האמריקני והצבא הטריטוריאלי הבריטי.

סגל/גיוס-חובה (CADRE – CONSCRIP) – מוגדר כמודל שירות שבו סגל מקצועי מאמן ומכשיר מגויסים חדשים ומפקד עליהם, ובכך הם הופכים לחלק מהצבא הסדיר. דוגמה לכך, היא צבא ארצות-הברית משנת 1948 ועד שנת 1973.

התנדבותי מלא (ALL VOLUNTEER FORCE) – מוגדר כמו בשיטה הקודמת של סגל וגיוס חובה, אולם במקרה זה הצבא בנוי על מתנדבים, שרובם משרתים רק תקופת שירות אחת ולאחר מכן משתחררים. דוגמה לכך, היא צבא ארצות-הברית משנת 1973.

גיוס חובה במשטרים ישנים – מוגדר כחובת שירות צבאי לתקופות ארוכות לבני מעמדות מסוימים, כמו עובדי כפיים ואצילים. הפטור משירות צבאי מותנה במעמד.

שירות מקצועי – מוגדר בכך שהקצינים והמש"קים משרתים שירות ארוך, אבל בניגוד לשיטות האחרות, גם החיילים מתייחסים לשירות הצבאי כאל קריירה. דוגמה לכך, היא הצבא הבריטי, למעט תקופות קצרות במלחמות העולם, שאז הונהג גיוס חובה.

שירות בררני (SELECTIVE SERVICE) – הוא צעד שננקט בעיקר במלחמה. אנשים

נבחרים לשירות צבאי על בסיס תועלתם הכללית למאמץ המלחמתי הכולל. כלומר, השיקול של התועלת הצבאית והכלכלית הוא המכריע על פני קריטריונים אחרים, כמו מזל, עושר, מעמד או מוצא. דוגמה לכך, היא ארצות-הברית בין השנים 1914-1918 ובין השנים 1940-1946.

מחקרו של אליזת כהן הוא הרחב, המקיף והעדכני בתחום של בירור המקורות לשיטות השירות השונות. עם זאת, הוא ממוקד בעיקר במקרה האמריקני ושיטות השירות המובאות כאן מהוות את הבסיס התיאורטי להבנת שיטות השירות בצבא זה.

סטיוארט כהן – הצמצום לסוגי השירות העיקריים

פרופ' סטיוארט כהן מסווג לשלוש את שיטות השירות הצבאי האפשריות והעיקריות כיום: דגם של מיליציה; כוח שכולו התנדבותי; וגיוס סלקטיבי לשירות חובה.¹⁷

שיטת הגיוס של **המיליציה**, על-פי כהן, מאופיינת בגרעין מקצועי התנדבותי, כאשר, רוב הכוח מבוסס על חובת הגיוס הכללי ושירות מילואים. מבחינת משך השירות, מאופיין דגם זה בשירות ממושך לגרעין המקצועי ושירות חובה קצר לשאר הכוח, שבהמשכו שירות מילואים תקופתי. התמריץ העיקרי המניע את האנשים בדגם זה, הוא תחושת השליחות הלאומית ומסורת של שירות המושרשת בתרבות החברתית. הגמישות המבנית בדגם זה היא מצומצמת, כתוצאה מהעובדה שחובת הגיוס מקטינה את האפשרות לצמצם את גודל הצבא, כשיש צורך בכך.

הדגם השני, מבוסס על כוח שכולו **התנדבותי**. מדובר בכוח המבוסס על ההתנדבות של האנשים המשרתים בצבא לזמן ממושך, והמניע העיקרי שלהם הוא שיקולי קריירה ומסורת כמו גם אתגר משני. דגם שירות זה מוגבל בגמישות המבנית שלו כתוצאה מהיכולת המוגבלת להרחיב את הצבא בעת מלחמה.

הדגם השלישי מאופיין ב**שיטת גיוס בררנית**. כאשר, לכוח זה גרעין מקצועי התנדבותי ומרב הכוח מגויס מתוקף חובתו אך באופן סלקטיבי ולא של כלל פוטנציאל המתגייסים. משך השירות במבנה כזה דומה לדגם המיליציה. התמריץ לשירות עבור גרעין הקבע, הוא משיקולי קריירה ומסורת, ולמגויסי החובה – תחושת מחויבות עם השינוי המתאים מהדגם הראשון, אתגר ותגמול כספי מתאים. מידת הגמישות של מבנה כזה היא גבוהה, בכך שניתן להגדיל ולצמצם את ממדי הצבא על-פי הצורך והיכולת.

הגורמים הקובעים את שיטות השירות

כל מדינה, המתמודדת עם סוגיית קיומה או לכל הפחות שמירת ריבונותה ואורחות

חייה, דנה בשאלה כיצד לקיים צבא יעיל, חסכוני ומהימן. שיטת השירות הנבחרת על-ידי אותה מדינה מבטאת, באופן מעשי, את התשובה לשאלה זאת.

שיטת השירות, היא תוצר של המתח הנוצר בין שלושת הקטבים שצוינו בפתיחת הפרק: הקוטב התרבותי-חברתי; הקוטב המשטרי-מדיני; וקוטב היכולות, האילוצים והמגבלות של אותה מדינה בהקשר של כוחה הצבאי.

מדינות שונות מוצאות פתרונות שונים, המבטאים את המתח והניגודים בין שלושת הקטבים. פתרונות אלה, אף משתנים במרוצת השנים בתוקף נסיבות מתחלפות. כך למשל, נוכל לצפות שהרפובליקה העממית של סין, בתוקף תרבות השוויון הקומוניסטית תנהיג שירות חובה ושווה לכול. קוטב האילוצים והמגבלות מחייב את הסינים לנקוט פתרון אחר. משמעות גיוס החובה בסין היא צבא בסדרי גודל שהמדינה לא הייתה יכולה לכלכל אותו. הצבא הסיני מונה כ-2.5 מיליון חיילים. במדינה המאכלסת 1.2 מיליארד בני אדם. זהו אחוז נמוך ביותר שאיננו מבטא את שירות החובה הכללי הצפוי. הפתרון שנמצא הוא שאכן על הפרט חלה חובת גיוס, אולם על המדינה לא חלה החובה לגייס אותו, והיא מגייסת רק את מי שנחוץ לה על מנת לקיים צבא יעיל וחסכוני בהתאם לתפיסתה את צרכיה.

את הגורמים הקובעים והמשפיעים על שיטת השירות אפשר לחלק גם לגורמים 'קשים' וגורמים 'רכים', או גורמים רציונאליים ובלתי רציונאליים. בקוטב התרבותי-חברתי נמצא בעיקר את הגורמים ה'רכים', בעוד שבקוטב האילוצים יימצאו בעיקר הגורמים ה'קשים'. בקוטב המשטרי-מדיני נמצא, לרוב, עירוב בין הגורמים השונים.

הקוטב החברתי-תרבותי

בקוטב זה נמצא את המטען המשותף החברתי הגדול של אמונות, ערכים, אסוציאציות, מיתוסים, טאבו, מנהגים, מסורות, הרגלים, דרכי חשיבה, דיבור והבעה אמנותית, המייצבים כל חברה.

המסורת, למשל, מהווה גורם מרכזי בקוטב התרבותי. המסורת מקיימת מערכת יחסים הדוקה בין צורה מסוימת של ארגון צבאי לבין המשטר החברתי והפוליטי שאליו משתייך הצבא. הסמוראים והממלוכים, לדוגמה, התעלמו משינויי סביבה ודבקו במסורת של אורחות לחימה ובכך הביאו את הקץ על עצמם ומעמדם. הסמוראים עיכבו ב-250 שנה את הכנסת הנשק החם, על מנת לשמור על ייחודם. הממלוכים, שגם הם התעלמו ממהפכת אבק השריפה, על מנת לשמר את אורח הלחימה המסורתי שלהם, שבו היה להם יתרון מוחלט אולם כבר לא רלוונטי כנגד רובאי המוסקאט העות'מאניים, החישו את הכליה לא רק של

מעמדם אלא של מצרים כולה.

הריבוד החברתי, מהווה אף הוא גורם משמעותי בקוטב התרבותי-חברתי. סוציולוגים כמו סטניסלאב אנדרסקי, שמשנתו פורטה קודם לכן, הציג השערה לפיה כל שיטה של ארגון צבאי מבטאת את הסדר החברתי ממנו היא צמחה. כך למשל, הצבאות הפיאודליים ששללו את הרכב הצבא המאוזן בין פרשים לחיילים רגלים, כתוצאה מריבוד חברתי. האציל הרכוב הועדף על פני החייל הרגלי מפשרטי העם, גם כשמבנה כזה של צבא היה כבר לא מתאים.

הקוד החברתי המזין את הקוטב התרבותי מקיים שני קודים החבויים בו והסותרים אחד את השני. האחד, הוא הזכות לחיים, לחירות ולחתירה לאושר, אל מול הקרבה עצמית מוחלטת כשצורך אסטרטגי תובע זאת. שירות חובה מבטא את סמכותה המוסרית של המדינה לתבוע זאת מאזרחיה. קוד חברתי-תרבותי זה עומד כגורם עיקרי בסוגיית גיוס או אי גיוס החובה בצבא הבריטי, למשל. הבריטים גורסים כי אין להחיל שירות חובה על אזרחי הממלכה מאחר שטובת הפרט עולה על צורכי המדינה. מנגד, כשמתעורר צורך אסטרטגי לגיוס, ההנחה היא שהפרט יתנדב לשרת את הממלכה, כפי שאכן קרה במלחמת העולם הראשונה. לידל הארט ביטא היטב את הגישה הבריטית בסוגיה זו:

מבחינת השירות האישי, החירות פירושה זכותו של אדם להיות נאמן להשקפותיו, לבחור את דרכו, ולהחליט אם המטרה ראויה לשירות ולהקרבה. זה ההבדל בין אדם בין חורין ובין עבד של המדינה. אם אין הרוב המכריע של האזרחים מוכנים לשרת את ארצם מרצונם, הרי שיש משהו פגום מיסודו במדינה עצמה.¹⁸

המיליטריזם מבטא למעשה את הסינתזה שבין תרבות לחברה. את המיליטריזם והמגמות שלו, המבטאים גורמים 'רכים' אפשר למדוד ולכמת בערכים 'קשים' יותר. ג'ון קיגן מגדיר את התופעה:

נטייה חברתית שהופכת את עצם היכולת לעשות מלחמה, על נקלה ובאופן רווחי, לסיבה בפני עצמה לעשותה ממש [...] המיליטריזם מניח קיומו של צבא כמוסד חברתי, השולט על מוסדות חברתיים אחרים, אבל נבדל מהם.¹⁹

הביטויים המוחשיים והמדידים של חברה מיליטריסטית יכולים להיות: הוצאות יתר על התחמשות; שיעבוד ערכים אזרחיים לצבאיים; השתלטות של אליטות צבאיות שנבחרו מטעם עצמן.

הקוטב המשטרי-מדיני

קוטב זה יתבטא בעיקר בתפיסת הביטחון הלאומי של המדינה. אמנם, תפיסת הביטחון מכילה בתוכה את ההשפעות התרבותיות והחברתיות ואת המגבלות, האילוצים והיכולות של המדינה, אולם ההשפעה המדינית היא העיקרית שבה, ולו רק בתוקף העניין שהמדינה היא המוציאה ומגבשת את תפיסת הביטחון שלה.

הקשר בין תפיסת הביטחון הלאומי ובניין הכוח נותח בהרחבה בפרק הרביעי "בניין הכוח כאספקלריה של תפיסת הביטחון הלאומי". התובנה העיקרית, היא כי תפיסת הביטחון מהווה את 'ראשית הצירים' לבניין הכוח הצבאי. ככזו היא קובעת לבונה הכוח את דרגות היומרה הלאומיות; את רמת החרדה הנתפסת והנסבלת על-ידי המדינה; מהו היקף ההשקעה במענה הצבאי, יחסית לאפשרויות מענה אחרות לקיום הביטחון הלאומי; מהי הנכונות הלאומית המוגדרת להקרבה במונחי משאבים ואנשים; ומהן המשימות הלא צבאיות מטבען המוטלות על הכוח הצבאי.

כל אחת מחמשת השאלות, כולן ביחד ותמהיל של חלקן, קובע באופן משמעותי את שיטת השירות הצבאי המתבקשת לאותה מדינה. מדינה שיש לה מאוויים נרחבים ויומרה גלובאלית תשאף לבנות צבא גדול וחזק. כך תעשה מדינה שתתפוס את עצמה כמאוימת באופן מוחשי ומידי, למרות שאין לה יומרות נוספות פרט לקיומה. מימוש הצורך בצבא גדול, יקבע את שיטת השירות, למשל. אם התנאים האחרים יאפשרו למדינה לגייס את אזרחיה, בשיטה הזולה יחסית – בכפייה – היא תעשה זאת. מדינה, שאינה מרגישה מאוימת אך בכל זאת רוצה צבא משמעותי בתוקף היומרה המדינית שלה, תנקוט שיטת שירות התנדבותית ויקרה.

קוטב היכולות והאילוצים

בקוטב זה אפשר למצוא חסמים מגוונים, המאלצים ומגבילים את בניין הכוח הצבאי בכלל ואת שיטת השירות בפרט. חסמים והזדמנויות מדיניות, נתונים גאו-אסטרטגיים, יכולות דמוגרפיות, כלכליות וטכנולוגיות, הם הפרמטרים העיקריים בקוטב היכולות והאילוצים המשפיעים על שיטת השירות. חסמים אלה מבטאים בעיקר את יכולות היסוד של המדינה ואת נתוני הבסיס שלה. החסמים היו קיימים מאז ומעולם, במשך הזמן השינוי היה ברכיבים שלהם ובהשלכות שנבעו מרכיבים אלה. האבן, הארד והסוס היו, לדוגמה, משאבים מוגבלים שהכתיבו את גודל הצבא, הרכבו ואופיו עד סוף האלף הראשון לפני הספירה. שלושת היסודות הללו הכתיבו את עשיית המלחמה. אם יסודות אלה היו נשארים ולא נפרצים – אזי אופי הצבאות ובעקבות כך אופי המלחמות היה נשאר דומה.

לנתוני היסוד הגאו-אסטרטגיים השפעה ניכרת על מבנה הצבא ועל שיטת השירות הצבאי. ההיסטוריה הצבאית עשירה בדוגמאות הממחישות את הקשר הזה. בידודה הגיאוגרפי של מצרים העתיקה הוא שערכ את חשיפתה לטכנולוגיות חדשות ובעקבותיה את המעבר מאבן למתכת. בידוד זה הוא שאפשר למצרים שלא להחזיק צבא קבע יקר עד לתקופה מאוחרת יחסית. את מסעות ההתפשטות של הויקינגים אפשר לייחס לרעב הנוצר מחופי ים צרים. נופי הערבה הם שפיתחו מאוד את מיומנות הפרשים של המונגולים.

הניצחונות של הצבאות הערביים מיוחסת גם לפריצתו של חסם גאו-אסטרטגי וניצולו של מכשול גיאוגרפי ליתרון הפתעה:

אסטרטגית אפשר הגמל לצבאות ערב לחצות שטחים שצבאות מתורבתים סברו שהם בלתי עבירים, ולהופיע בשדה הקרב באופן בלתי צפוי.²⁰

מבנה הצבא הבריטי בתקופת האימפריה היה פועל יוצא של המצב הגאו-אסטרטגי של אנגליה. כיוון שהיא אי – פותח הצי מצד אחד, ובהעדר איום ממשי כתוצאה מנתון גיאוגרפי זה התנוון צבא היבשה שלה. הניתוק מהיבשת אפשר לה להימנע ממעורבות צבאית משמעותית, ובשעה שאויביה היו עסוקים בלחימה היא התמקדה במושבות שמעבר לים, בזכות עוצמתה הימית העדיפה. בכך, היא העשירה את עצמה והתעצמה.²¹ הופעת המטוס, בשלב מאוחר יותר, צמצמה את היתרון שהושג בזכות הנתונים הגיאוגרפיים, וחייבה את בריטניה להשקיע יותר בהגנת האיים. הולנד, כדוגמה משלימה והפוכה לאנגליה, נזקקה להחזקת צבא מפני איומים מהיבשת, בשל נתונה הגיאוגרפיים הנחותים בהקשר זה. צורך זה כרסם בעוצמתה הכלכלית ובהמשך גם הצבאית.

הנתונים הגאו-אסטרטגיים של מדינת ישראל הם אחד המשתנים המכריעים בעיצוב פני הצבא ושיטת השירות המתבקשת כתוצאה מכך. אחד הפתרונות שהוצעו על מנת לפרוץ את החסם הזה, הוא שימוש אחר בתווך הימי:

האגן המזרחי של הים התיכון מהווה עומק אסטרטגי של מדינת ישראל. זוהי מציאות גאו-אסטרטגית – בין אם נרצה בכך ובין אם לאו. לחופי הים התיכון, במעגל הקרוב ובמעגל הרחוק, שוכנות מדינות אויב או מדינות אויב פוטנציה, המסוגלות להוות איום אסטרטגי מצד הים על מרכזי העוצמה של מדינת ישראל ועל כלכלתה, לפחות באותה מידה שישאל תהיה מסוגלת לקיים איום אסטרטגי [...] ²² המסקנה מכל זה שאם ישראל חפצה להמשיך להיות מסוגלת להגן

על עצמה בתנאים הבעייתיים האלה גם בעתיד – היא חייבת ליצור לעצמה קונספט חדשני של חיל הים. על-פי קונספט זה ייצור חיל הים למדינת ישראל מידה מסוימת של עומק אסטרטגי ויעניק לה גיבוי אסטרטגי קונוונציונאלי, גם כאשר ייווצר שיבוש זמני במרחב הקרקעי הבלתי אפשרי – אשר הולך ומצטמצם של המדינה.²³

היכולות הדמוגרפיות של המדינה מהוות משתנה משמעותי בשיטת השירות. ההנחה היא שלכל מדינה יש כמות נתונה של משאבי כוח-אדם. אולם, השיטות המגוונות שננקטו כדי לפרוץ חסם זה ודרכו להשפיע על שיטת השירות הן מגוונות. הפתרון הזמין ביותר הוא פתיחת מעגלי הגיוס והרחבתם לעבר הנשים. אפשרות נוספת, היא הרחבת גילאי הגיוס הן לצעירים יותר והן למבוגרים יותר. הסרת מגבלות שונות, כמו מגבלות השכלתיות ורפואיות הן אפשרות נוספת. התמחות ממוקדת, שתקצר את משכי ההכשרה ובכך תגדיל את מאגר כוח-האדם הכשיר לפעולה, היא עוד אפשרות; והגדלת הצבא על-ידי ייבוא חיצוני, גם היא דרך שננקטה כבר.

הרחבת מעגל הגיוס לעבר הנשים עשירה בדוגמאות. ב-1941 כשהצבא האמריקני התכוון למלחמה, חזתה חברת קונגרס בשם אדית נורס רוג'רס את המצוקה העתידית בכוח-אדם ללחימה. חברת הקונגרס הציעה להקים חיל עזר לנשים שיעסוק בתפקידים אדמינסטריביים, ובכך ישחרר את הגברים למקצועות לחימה מובהקים יותר. בעקבות ההצעה הוקם חיל העזר שמנה 25,000 נשים. מאוחר יותר, עם הצטרפות ארצות-הברית למלחמה, הורחב חיל זה ל-150,000 נשים.²⁴ בגרמניה הנאצית שירות נשים בתפקידי לחימה היה דבר נדיר מטעמי אידיאולוגיה, כעיסוק שלא ראוי לנשים.

המשטר הנאצי, שבעבר לא רצה שהנשים יתלכלכנה במלחמה, או בכוח מה שמפריע לגידול ילדים, טען עכשיו בייאוש כי נשים צעירות לוחמות שכם אחת עם הגברים. באחת מתחנות הרדיו המעטות שעדיין שידרו הושמעה פנייה נרגשת אל נשים ונערות: 'קחו את נשקם של חיילים פצועים וחללים והשתתפו בלחימה. הגנו על חירותכן, על כבודכן ועל חייכן!'²⁵

בצוק העיתים, במצור על ברלין נסוגו הנאצים מאידיאולוגיה זו ונעזרו גם הם בנשים:

באותה עת ארגנה ההנהגה הנאצית גם 'ורמאכטהלפריננקורפס', חיל עזר של נשים. נשים צעירות נדרשו להישבע שבועת אמונים הפותחת במילים: 'אני נשבעת להיות נאמנה ולציית לאדולף היטלר, הפיהרר

והמפקד העליון של הוורמאכט.²⁶

הרמטכ"ל המצרי, סעד אלדין אלשאולי, שבנה והכין את צבאו לקראת מלחמת יום הכיפורים, הגיע לפתרון דומה כאשר נאלץ להגדיל את סדר הכוחות שלו. בבואו לפרוץ את החסם הדמוגרפי שהכתיב את היקף הכוחות הוא הגיע לפתרון של מיצוי המשאב הנשי:

[...] השני היה פתיחת תפקידי בסיס ויחידות עורפיות מסוימים בפני נשים: מזכירות, מרכזניות, טבחיות וכן הלאה. הגשמת הצעד השני לא עברה ללא פולמוס. כאשר העליתי לדיון את בעיות כוח האדם שלנו באחד המפגשים החודשיים, הביעו רוב הנוכחים התנגדות לרעיון של צירוף נשים לכוחות המזוינים, אפילו כמתנדבות. לאחר ויכוח לוהט היה ברור שעלי להסתפק בשיבוץ נשים בתפקידים משרדיים.²⁷

בעת מצוקה פנו הצבאות גם לפתרון של הגדלת כוח-האדם המופנה לחימה באמצעות גיוס מבוגרים מגיל הגיוס או צעירים מגיל הגיוס. גרמניה הנאצית 'הצטיינה' במיצוי משאב זה. בדצמבר 1943 מנה צבא גרמניה 4.27 מיליון חיילים כאשר גילם של 1.5 מיליון מתוכם עלה על 34. הגיל הממוצע של הוורמאכט היה 31.5 מול צבא ארצות-הברית, שם הגיל הממוצע היה 25.5.²⁸ ניצול הגילאים הצעירים היה אף ציני יותר:

נערים בני 15 או 16, שכמה מהם עדיין לבשו מכנסיים קצרים. למען החיילים הנערים הללו ייצרו קסדות פלדה קטנות יותר, אבל לא היה די בהן לכולם. פניהם המתוחות, החיוורות, כמעט לא נראו מתחת לקסדות החיילים הבגירים, שכיסו אותם עד מתחת לאוזניהם.²⁹ או: [...] שבוי מלחמה צרפתי אחד ראה באחת השוחות נער כבן 13 או 14 מן הנוער ההיטלראי, בעל פני ילד חרף הקסדה שלראשו, לופת ללא מיומנות את הפאנצרפאוסט שלו.³⁰

השקעה בחינוך טרום צבאי להכשרה מקצועית, היא שיטה נוספת, שבאופן מעשי מורידה את גיל הגיוס ובכך מרחיבה את פוטנציאל כוח-האדם הזמין. בעת מצוקה פונים הצבאות גם להסרת מגבלות רפואיות והשכלתיות, כפי שעשה זאת הרמטכ"ל המצרי אלשאולי, שניתח את החסם הדמוגרפי המגביל אותו בהיקף הצבא אותו הוא יכול להעמיד למלחמה הצפויה מול מדינת ישראל:

[...] השלמת תקני החיילים הייתה כרוכה בבעיות אחרות. הכוחות המזוינים היו זקוקים לכ-160,000 מגויסים בשנה. דמוגרפית, אוכלוסיית מצרים שמנתה 35 מיליון נפש, העמידה 350,000 צעירים

בגיל גיוס מדי שנה. במציאות של תחילת שנות ה-70 ענו בקושי 120,000 מהם על דרישות המינימום ההשכלתיות והבריאותיות. סבלנו אפוא ממחסור קבוע של 40,000 מגויסים לשנה.³¹

הוורמאכט הגרמני הנמיך במידה ניכרת את רף הכושר הגופני, כדי להציב יותר גרמנים אמיתיים בקו. אנשים שסבלו ממחלות קיבה וריאה נשלחו לחזית. בגזרת נורמנדי הייתה דיביזיה גרמנית שלמה שהורכבה מחיילים שסבלו מבעיות עיכול. יחידות אחרות נבנו מחיילים שלקו במחלת ריאות ובמחלות אוזניים.³² כיוון פתרון נוסף אפשר ללמוד מהצבא המצרי, שסבל מפערים משמעותיים בהיקף ובכמות הקצינים שעמדו לרשותו לקראת מלחמת יום הכיפורים. הפתרון המקורי, היה בהכשרת קצונה לתפקיד ייחודי וספציפי. בכך קוצרה ההכשרה באופן משמעותי ומאגר הקצונה גדל בהתאם. הרמטכ"ל המצרי, אלשאולי מעיד על כך:

[...] החלטתי על פתרון קיצוני: הנהגת דרגה חדשה בשם קצין עתודה. הכשרתם של אלה הייתה אמורה להתמקד בתחום התמחות יחיד, ובשאר התחומים הצבאיים תוקנה להם התמצאות שטחית בלבד. פתרון חירום זה יאפשר לקצר את משך האימון לארבעה או חמישה חודשים. בתום פרק זמן זה יהיה קצין העתודה מסוגל לפקד על מחלקה מקצועית כלשהי [...] ³³

חיפוש מקורות כוח-אדם מחוץ ליכולת הטבעית של המדינה גם הוא מהווה חלופה אפשרית. בשעות הקשות של מלחמת יום הכיפורים הורה שר הביטחון משה דיין:

[...] לבדוק אפשרות לגייס משוחררים משירות ובני גילאים צעירים יותר, להכשירם בקורסים מהירים, ואולי אף לגייס בעלי מקצועות צבאיים – בתחום השריון והאוויר – מקרב יהדות העולם.³⁴

המגבלות הכלכליות מהוות חסם משמעותי לבניית כוח צבאי, ובתורן הן משפיעות ומשליכות על שיטת השירות. השאלה הבסיסית היא האם **ההוצאה** על הצבא היא שתקבע את גודלו, היקפו ואופיו? או שמא, **הצורך הצבאי** הוא שיקבע את היקף ההוצאה?

לאימפריה הרומית הייתה תשובה ברורה לשאלה זאת, כפי שמעיד על כך אדוארד לוטוואק:

סך כל ההוצאות על הצבא הרומי בחישוב שנתי לא הגיע ליותר ממחצית הכנסות האימפריה ממסים. [...] אין כל סיבה להניח שארגונו

של הצבא הוכתב על-ידי אילוצים כספיים [...] סביר יותר שמספר הלגיונות נקבע ל-28 על בסיס תכנון פריסה הגיוני. על-פי תכנון זה קבע היקף הכוחות את ההוצאות ולא להיפך.³⁵

ההסבר לכך טמון בטיעונו של מקיאווולי, המסביר את שיטת השירות שבו: בהקשר של אחזקת הצבא ובעקבות כך את שיטת השירות שבו: [...] שהמלחמות בימינו מדלדלות את המנצחים ואת המנוצחים כאחד. זה מפסיד את מדינתו, וזה – את כספו ואת נכסיו. לא כך היו הדברים לפני, שהמנצח במלחמה היה מתעשר ממנה [...] השלל, מפקירים אותו כל כולו בידי החיילים. הרומאים מצאו תרופה כשפסקו כי כל השלל הוא קניינו של האוצר והאוצר מחלק אותו כטוב בעיניו [...] הקונסולים היו משתמשים באוצר הזה, כדי לשלם להם לחיילים את משכורתם הרגילה וכדי למלא צרכי צבא אחרים.³⁶

דהיינו, המלחמה עצמה מספקת את מקורות הקיום להחזקת צבא קבע גדול. בלעדי מקור זה ספק אם האימפריה הרומית הייתה מסוגלת להחזיק צבא בסדר גודל כזה.

תופעה זו לא נעלמה מעיניהם של בוני הצבאות בעידן המודרני. האסטרטגיה הגרמנית לקראת מלחמת העולם השנייה מיצתה תופעה זאת עד תום. גרמניה חרגה מגבולות יכולתה בכל הקשור לחומרי גלם, למאזן תשלומים ולכוח עבודה. היא ניהלה מדיניות של התפשטות טריטוריאלית ובכך הרחיבה את בסיסה הכלכלי. כל זאת, על מנת להחזיק את הצבא שיאפשר את ההתפשטות שלה, כפי שמנסח זאת ריצ'רד אוברי, כשהוא מסביר את הפלישה הגרמנית לברית-המועצות:

כיבושה של ברית-המועצות נעשה בהשראה אידיאולוגית, אבל המניע היה תאוות בצע חומרית. היטלר רצה את התעשיות, את הנפט ואת הגרעינים [חיטה] של רוסיה הדרומית. כאן היה ה'לבנסראוס', מרחב המחיה האמיתי. הוא טען כי אם גרמניה תכבוש מהאויב את המשאבים האלה, יהיה בכך כדי לשתק את המאמץ המלחמתי הסובייטי ולעשות

את הרייך השלישי בלתי מנוצח.³⁷

בריטניה, מנגד, הגיעה לפשיטת רגל בתחילת 1941 כתוצאה מהמלחמה המתמשכת, ולא הייתה יכולה להמשיך להחזיק בצבאה ולהמשיך להילחם ללא הסיוע המסיבי שקיבלה מארצות-הברית. בעקבות פנייה של צ'רצ'יל נעתר נשיא ארצות-הברית, רוזוולט לבקשה לסיוע אמיתי, והציע הספקה של סחורות ונשק אמריקני. השיטה נקראה 'החכר והשאל', כדי לשמר מראית עין שהסיוע אינו אלא הלוואה מורחבת,

ובבוא העת הבריטים יחזירו אותה.

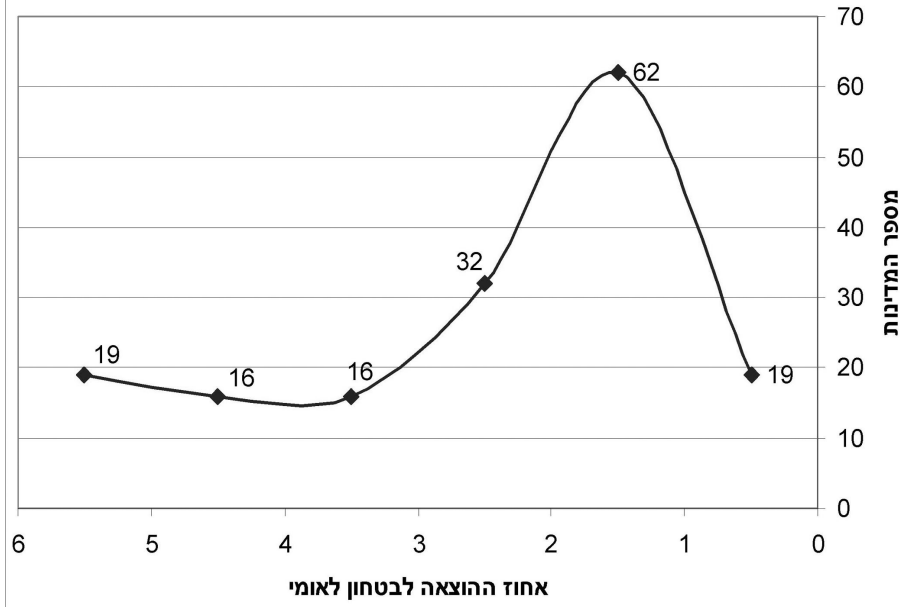
[...] 'הצעד הזה שקול להכרזת מלחמה מצד ארצות-הברית' הצהיר צירצ'יל באוזני מזכירו הפרטי. הוא ראה את הברית הכלכלית כ'דבר החשוב ביותר', לבד מהניצחון במלחמה.³⁸ הסיוע הכלכלי האמריקני הוא ההסבר להמשך התנופה הצבאית וקיומה, כפי שרואה זאת עזר גת:

הבעיה הייתה תעשייתית כשם שהייתה פיסקאלית. תעשיית הנשק הבריטית חסרה את הציוד ואת כוח-האדם המיומן הדרושים להתרחבות מהירה, ולא הייתה מסוגלת להיענות לדרישותיה של התחמשות מחודשת בהיקף ובמהירות הנחוצים.³⁹ הקשר בין הנטל הכלכלי לבין שיטת השירות (מטרת הצבא, משך החזקתו ושיטת גיוסו) מסביר את תופעת עיתוי הפסקת הלחימה, כפי שמסביר זאת ג'ון קיגן לגבי מלחמות העבר:

מיצוי יתרות הכסף וכוח-האדם הוא ששם קץ למלחמות המאה ה-18 ולא ההכרעה בכוח הנשק.⁴⁰

ועוד, עזר גת טוען כי גם במלחמות קרובות יותר לזמננו: מרוץ חימוש ממושך ובזבזני יכול להתגלות כנטל כבד מנשוא כמו שקרה לברית-המועצות והיה אחד הגורמים להתמוטטותה.⁴¹ נתונים מעודכנים יותר מצביעים על כך שהקשר ההדוק בין שני המשתנים ימשיך להתקיים גם הלאה. בבחינה של ה-CIA של 164 מדינות נמצא כי ההוצאה הממוצעת לביטחון מהתל"ג היא 3.04%.⁴² כאשר את התפלגות גובה ההוצאה בין המדינות אפשר לראות בתרשים שבעמוד הבא. היכולות הטכנולוגיות של מדינה הן יתרון מצד אחד ואילוץ ומגבלה מצד שני. הבשלת יכולות לא מביאה עימן באופן אוטומטי את המיצוי שלהן, כפי שמסביר זאת שמואל גורדון:

המגבלה הברורה והניתנת למדידה מדויקת הנה מגבלת היקף כוח האדם שניתן לגייס ולהחזיק בצבא; אולם מגבלה נוספת לא פחות חיונית היא מגבלת כוח האדם האיכותי. ככל שאמצעי הלחימה נעשים מתוחכמים יותר, ושדה הקרב מורכב יותר – כן נדרשים בני אדם מקצוענים ומוכשרים יותר כדי להתמודד עם האתגר.⁴³

תרשים מס' 11: התפלגות אחוז ההוצאה לביטחון התל"ג בין מדינות העולם**הערות:**

¹ ג'ון קיגן, תולדות הלחימה, עמ' 215.

² מכאן ואילך, בעקבות התדמית האיכותית שנוצרה לצבא זה עם חיפוש אחר מקורות פרנסה חלופיים הפכה המיליציה לצבא של חיילים שכירים, לכל המרבה במחיר. במחצית המאה ה-16 ייצאה הקונפדרציה השווייצרית חילות רגלים לזירות הקרב באיטליה. בהמשך הפך הכוח הצבאי השווייצרי לשם נרדף לשכירי חרב איכותיים. כאמור, אין עובדה זו נובעת משיטת השירות אלא מחיפוש עיקש אחר מקורות פרנסה.

³ אימצתי כאן את שלושת התבחינים של אליוט כהן ממחקרו Citizens & Soldiers. פירוט יתר של תיאוריה זאת יובא בהמשך הפרק.

⁴ נהוג לערבב את המושגים "מיליציה" ו"מילואים". אכן, אלה הן שיטות שירות דומות אך עם הבדל מהותי ניכר ביניהם. צבא המילואים מורכב מחיילים לשעבר, ואילו המיליציה מורכבת מאזרחים שעברו הכשרה כזו או אחרת. הבדל מהותי זה קובע ומשפיע על היכולות, הכשירות והיעוד של כוח מסוג זה.

⁵ עבדות צבאית אינה שיטת שירות הקיימת כיום. אולם, לא ניתן להתעלם מקיומה ההיסטורי כשיטת שירות שרווחה בעבר. פירוט על כך יובא בהמשך הפרק. קיים סוג שיטת שירות נוסף בהקשר זה, והוא גיוס חובה במשטרים ישנים. גיוס זה התבסס על חובת שירות צבאי למעמדות מסוימים.

⁶ הסקירה על התיאוריה של ג'ון קיגן מתבססת בעיקרה על ספרו תולדות הלחימה, מאנגלית: מרדכי ברקאי, הוצאת 'דביר', תל אביב 1996. עמ' 26.

- ⁷ שם, עמ' 206.
- ⁸ Andreski Stanislaw, "Military Organization", Routledge & Keagn Paul LTD, London, 1968. pp. 119-123 (להלן: Andarski).
- ⁹ Andarski, p. 33.
- ¹⁰ Andarski. P. 120.
- ¹¹ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, הסקירה מתבססת על הפרק: 'צבאות' עמ' 205-216.
- ¹² שם, עמ' 211.
- ¹³ שם, עמ' 36.
- ¹⁴ גיון קיגן, שם, עמ' 350.
- ¹⁵ Cohen A. Eliot. **Citizens and Soldiers. The Dilemmas of Military Service** Cornell University Press. London. 1985.
- ¹⁶ סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, עמ' 36.
- ¹⁷ סטיוארט כהן, 'צה"ל – חלופות לבניין הכוח' בתוך: חגי גולן (עורך), **מרקם הביטחון**, 'מערכות', 2001. החלוקה והסיווג של סטיוארט כהן לשלושה דגמים עיקריים בלבד, נובעת מהעובדה שסיווג זה נועד לשרת את נושא המאמר שלו – צה"ל. לכן, הוא הסתפק בציון הדגמים העיקריים שיכולים להיות רלוונטיים למקרה הפרטי של צה"ל ומדינת ישראל.
- ¹⁸ ב.ה. לידל הארט, **מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה?**, תרגום: יורם שדה, 'מערכות', 1992. עמ' 58-55.
- ¹⁹ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 180.
- ²⁰ שם, עמ' 185.
- ²¹ עוזר גת, **התפתחות המחשבה הצבאית**, עמ' 146.
- ²² אלוף (מילי) שלמה אראל, מפקד חיל הים בשנים 1966-1968, 'הים כעומק אסטרטגי', 'מערכות' 388. אפריל 2003. עמ' 47-48.
- ²³ ח"כ ד"ר יובל שטייניץ, 'הים כעומק אסטרטגי של ישראל', 'מערכות' 383. מאי 2002. עמ' 8.
- ²⁴ מתוך: ספר מנהיגות של זרוע היבשה של ארצות-הברית, גרסה מתורגמת בהפצה פנימית בצה"ל.
- ²⁵ אנטוני ביוור, **נפילת ברלין**, 'יבנה', 2003. עמ' 304.
- ²⁶ שם, עמ' 190.
- ²⁷ אלשאזלי, **חציית התעלה**, עמ' 36.
- ²⁸ סטיבן אמברוז, **יום הפלישה**, עמ' 31.
- ²⁹ אנטוני ביוור, **נפילת ברלין**, עמ' 237.
- ³⁰ שם, עמ' 270.
- ³¹ אלשאזלי, **חציית התעלה**, עמ' 35-36.
- ³² ריצרד אוברי, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 168.
- ³³ אלשאזלי. **חציית התעלה**, עמ' 35.
- ³⁴ גיא כרמית. **בר-לב – ביוגרפיה**, עם עובד, ספריית הפועלים, ת"א, 1998, עמ' 250.
- ³⁵ לוטוואק, **האסטרטגיה רבתי של האימפריה הרומית**, שם, עמ' 31.

³⁶ מקיאווולי, **על אמנות המלחמה**, עמ' 148-149.

³⁷ ריצ'רד אוברי, **למה ניצחו בעלות הברית**, עמ' 81.

³⁸ **שם**, עמ' 264-265.

³⁹ עזר גת, **התפתחות המחשבה הצבאית במאה העשרים**, עמ' 169.

⁴⁰ גיון קיגן, **תולדות הלחימה**, עמ' 311.

⁴¹ עזר גת, **שם**, עמ' 235.

⁴² המקור לנתונים הכלכליים המוצגים כאן הוא אתר האינטרנט של ה-CIA. המדינות שלהן אחוז ההוצאה הגבוה ביותר הן: צפון קוריאה: 31.3; אנגולה: 22; אריתריאה: 19.8; ערב הסעודית: 13; אתיופיה: 12.6; עומאן: 12.2; קטאר: 10; ישראל: 8.75; מולדביה: 8.6; ירדן: 8.6; בחריין: 6.7; ארמניה: 6.5; מקדוניה: 6; סוריה: 5.9; כווית: 5.5.

⁴³ שמואל גורדון, **קשתו של פאריס**, 'ספריית פועלים', עמ' 26.